

Mariola Kinal
Uniwersytet Rzeszowski

Nauczanie religii w polskich szkołach w XX i XXI wieku

Wprowadzenie

Zagadnienia religijne budzą we współczesnym społeczeństwie wiele kontrowersji. Są także tematem polaryzującym społeczeństwo w obrębie wielu zagadnień, między innymi stopnia świeckości państwa, angażowania się hierarchów kościelnych w decydowanie o sprawach państwa, nauczania religii w szkołach publicznych. W Polsce zdecydowana większość mieszkańców, bo aż 92,8% przynależy do kościoła katolickiego (obrzędki łacińskiego), kolejną mniej liczną grupą są osoby nienależące do żadnego kościoła ani związku wyznaniowego (3,1%) i przynależący do kościoła prawosławnego (0,7%) [Główny Urząd Statystyczny 2015]. W związku z tym, dyskusje społeczne w Polsce, dotyczące religii odnoszą się we większości do praw i obowiązków wyznawców kościoła katolickiego. Od czasu transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce zagadnieniem różnicującym społeczeństwo stała się kwestia nauczania religii w szkołach publicznych, dzieląc je na tych, którzy aprobują nauczanie religii na lekcjach w budynku szkolnym i tych, którzy postulują powrót katechezy do sal kościelnych.

Religia w polskich szkołach przed 1989 rokiem

Jednym z pierwszych XX-wiecznych dokumentów, w którym pojawia się odwołanie do kwestii wyznaniowych była *Konstytucja Marcowa* z 1921 roku, w której już w preambule nastąpiło odwołanie do *Boga Wszehmogącego* [*Konstytucja Marcowa* 1921: 1]. W konstytucji tej 10 artykułów poświęcono kwestiom religijnym, zapewniając między innymi wolność wyznania i sumienia. W artykule 110 zagwarantowano kościołom i związkom wyznaniowym prawo do tworzenia, nadzorowania i zarządzania zakładami religijnymi, szkołami i zakładami wychowawczymi, a także przestrzegania w nich przepisów i obrzędów religijnych. Zaś w artykule 120 nałożono obowiązek nauki religii w szkołach publicznych dla młodzieży poniżej 18 roku życia. Kierownictwo i nadzór nad nauczaniem religii powierzono właściwemu związkowi religijnemu, a więc Kościołowi Katolickiemu, zastrzegając prawo do nadzoru państwowym władzom szkolnym. Ponieważ religia rzymsko-katolicka była wyznawana przez większość społeczeństwa, w konstytucji marcowej zaznaczono, że stosunek Państwa do Kościoła będzie uregulowany przez układ ze Stolicą Apostolską i ratyfikowany przez Sejm [*Konstytucja Marcowa* 1921].

Porozumienie ze Stolicą Apostolską w postaci *Konkordatu* nastąpiło 10 lutego 1925 roku. *Konkordat*, mimo iż podpisany w chwili, gdy nie istniała jeszcze suwerenna Stolica Apostolska (została zlikwidowana w 1870 roku, a przywrócona w 1929 roku) nie był negowany, jako obowiązująca, międzynarodowa umowa [Rzepecki 2011]. W dokumencie podpisanym przez papieża Piusa XI i

prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego w 27 artykułach rozszerzono kwestie poruszone w *Konstytucji Marcowej* ustalając zasady funkcjonowania Kościoła na ziemiach polskich. Już w pierwszym artykule Kościół Katolicki otrzymywał pełną wolność, wyrażającą się w swobodą administracyjną i autonomią zarządzania swym majątkiem. W *Konkordacie* poruszono również kwestię nauczania religii na ziemiach Polskich. W artykule XIII stwierdzono, iż nauka religii w szkołach powszechnych, poza szkołami wyższymi, jest obowiązkowa. Uczyć religii mogli nauczyciele wskazani przez Ordynariuszów i następnie wybrani przez władze szkolne. Nadzór nad nauczaniem religii pod względem moralności nauczycieli oraz przekazywanych treści został powierzony władzom kościelnym. Ordynariusze mieli także prawo do odbierania upoważnień, a tym samym możliwości uczenia religii w szkole oraz wykładania na wydziałach teologii katolickiej uniwersytetów państwowych. W postanowieniach artykułu XIII narzucono obowiązek tworzenia seminariów duchownych we wszystkich diecezjach. Ukończenie takiego seminarium było wystarczające do nauczania religii we wszystkich szkołach publicznych [*Konkordat* 1925]. W okresie powojennym władze komunistyczne początkowo deklarowały zachowanie wolności wyznania i sumienia, jednak deklaracje te stawały się coraz mniej wiążące wraz z umacnianiem się władzy w państwie. Pierwszym aktem przeciwko kościołowi w Polsce była uchwała Rady Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 roku o wygaśnięciu postanowień *Konkordatu*. Powodem unieważnienia *Konkordatu* według władz polskich było naruszenie już w 1939 roku przez Stolicę Apostolską artykułu 9, poprzez nadanie nuncjuszowi apostolskiemu z Berlina upoważnienia do mianowania, na administratora diecezji chełmińskiej, biskupa gdańskiego – Niemca [Rzepecki 2011], podczas gdy w umowie ze stroną watykańską zaznaczono, iż: *żadna część Rzeczypospolitej Polskiej nie będzie zależała od biskupa, którego siedziba znajdowałaby się poza granicami Państwa Polskiego* [*Konkordat* 1925: 1086]. Należy zaznaczyć przy tym, iż działania podejmowane przez Stolicę Apostolską nie miały antypolskiego charakteru i wynikały jedynie z sytuacji politycznej Polski okupowanej przez hitlerowców, miały na celu normalizację stosunków oraz umożliwienie katolikom uczestniczenia w obrzędach kościelnych. Władze komunistyczne jeszcze przed ogłoszeniem uchwały o jednostronnym zerwaniu *Konkordatu* przez Stolicę Apostolską wdrażały działania, poprzez które urzędnicy państwowi mieli dawać do zrozumienia, iż *Konkordat* nie obowiązuje. Komisja do spraw wyznaniowych uznała również, iż *Konkordat* łamie postanowienia *Konstytucji Marcowej*, zgodnie z którą nauka religii w szkołach państwowych dla uczniów poniżej 18 roku życia była obowiązkowa, zaś w umowie ze Stolicą Apostolską nauka religii była obowiązkowa we wszystkich szkołach publicznych, poza szkołami wyższymi [Rzepecki 2011].

Postępowanie władzy komunistycznej w Polsce po 1944 roku miało na celu laicyzację szkolnictwa polskiego oraz wdrożenie uczniów w ateistyczną ideologię komunistyczną. W związku z tym władze ludowe stanęły przed trudnym zadaniem wyrugowania religii i symboli religijnych z życia Polaków, w taki sposób, by działania te nie spowodowały gwałtownego

oporu społeczeństwa. Władza musiała się zmierzyć z takimi problemami jak prowadzenie lekcji religii, jako obowiązkowych na terenie szkół, prawny status nauczycieli religii oraz zakres katechizacji zgodnie z misją kościoła katolickiego. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej szybko doprowadził do zerwania ustaleń *Konkordatu*, jednak problemem pozostawała obowiązująca do 22 lipca 1952 roku, *Konstytucja Marcowa* [Konopka 2000]. W związku z tym dnia 13 września 1945 roku wydano *Okólnik Ministra Oświaty* w sprawie nauki szkolnej religii, zgodnie z którym nauka religii dla uczniów przynależących do wyznań uznanych przez Państwo pozostała obowiązkowa w szkołach państwowych, publicznych, samorządowych i prywatnych, które korzystają z zasiłku państwowego lub samorządowego, jednak można z niej było zrezygnować poprzez złożenie przez rodziców stosownej deklaracji [*Okólnik Ministra Oświaty* 1945]. W celu upowszechnienia *Okólnika* zachęcano rodziców do wypisywania dzieci z lekcji religii oraz popularyzowano pogląd, iż nauczyciele nie są zobowiązani do nadzorowania zajęć religijnych, zmniejszono również liczbę godzin religii w liceach pedagogicznych. W odpowiedzi na działania władz, Kościół powołał Komisję Szkolną Episkopatu wzywając rodziców do wychowywania dzieci w wierze i wartościach chrześcijańskich. W 1947 roku wraz z powołaniem *Małej Konstytucji* uznano, iż moc prawną zachowały tylko te artykuły z *Konstytucji Marcowej*, które przytoczono w nowym akcie prawnym, a ponieważ pominięto zapisy dotyczące szkolnictwa uznano, iż ustawodawca nie podlega już żadnym ograniczeniom konstytucyjnym w tym zakresie [Konopka 2000]. Po sukcesie wyborczym w 1947 roku władze komunistyczne czuły się na tyle pewnie, że nastąpił wzrost ofensywy ideologicznej, wyrażający się w upaństwowieniu szkoły oraz budowaniu materialistycznego poglądu na świat wśród uczniów. Nie byłoby to możliwe bez przychylności nauczycieli, którzy licznie wstąpili do PPR a następnie PZPR [Bober 2012]. Działania władz nastawione były głównie na usunięcie ze szkół prefektów, poprzez zwracanie uwagi na ich nadużycia w obrębie wykorzystywania lekcji do innych celów i niewystarczające kwalifikacje, dążąc do tego, aby zastąpić prefektów nauczycielami świeckimi oraz zwiększyć uprawnienia szkół w obrębie nominacji i zwalniania nauczycieli zakonnych. Działania antykościelne zaostrzono w 1949 roku wydając nakaz usunięcia księży, zakonnic i zakonników ze stanowiska nauczycieli przedmiotów świeckich i odbierając im wychowawstwo. Nakazano także organizowanie zajęć religijnych na pierwszej lub ostatniej godzinie lekcyjnej, tak by uczniom łatwiej było się zwalniać z tych lekcji. Równocześnie nadano prawo zwalniania się z lekcji religii uczniom mającym 14 lat i więcej. Wzmocniono również nadzór pedagogiczny nad zajęciami prowadzonymi przez osoby zakonne. Ze względu na to, iż uniemożliwiano lub utrudniano prowadzenie katechezy nauczycielom świeckim, w wielu szkołach mimo formalnej zgody, lekcje religii się nie odbywały. Od 1945 roku systematycznie powstawały także szkoły świeckie tworzone przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci [Konopka 2000]. 14 kwietnia 1950 roku podpisano umowę między Rządem RP a Episkopatem, w której stwierdzono, iż: (1) strona rządowa nie zamierza ograniczać nauczania religii w szkołach, (2) nauczyciele religii (zarówno duchowni jak i świeccy) będą traktowani na równi z nauczycielami innych przedmiotów, (3) nadzór nad nauczaniem religii będą sprawowali nauczyciele powoływani przez władze szkolne w porozumieniu z Episkopatem, (4) podręczniki do katechezy będą opracowywane

przez władze szkolne po konsultacji z Episkopatem. Postanowienia nie były jednak przestrzegane przez stronę rządową, która w dalszym ciągu zmierzała do wyeliminowania religii oraz nauczycieli zakonnych ze szkół. Kolejną próbą wyrugowania religii miała miejsce w 1954 roku, kiedy katechezę w szkołach publicznych i liceach ogólnokształcących przesunięto na ostatnią godzinę, zaś w szkołach zawodowych zupełnie ją usunięto. Lekcje religii przywrócono do szkół w 1956 roku, ale już jako przedmiot nadobowiązkowy [Bober 2012]. Kolejnym etapem walki z Kościołem Katolickim było wydane w 1958 roku zarządzenie, zgodnie z którym religii nie mogła nauczać osoba zakonna. Opublikowanie tego zarządzenia wzbudziło gwałtowny sprzeciw strony kościelnej, która uznała, że jest to objaw dyskryminowania zakonników, jako obywateli polskich, a także zerwanie umów zawartych między Kościołem a państwem [Jaworska 2013]. Skutkiem wydania zarządzenia było dalsze usuwanie katechezy ze szkół, ze względu na brak możliwości zastąpienia wszystkich zakonników – księżmi i nauczycielami świeckimi. Było ono także wstępem do całkowitej eliminacji religii ze szkół w 1961 roku, kiedy uchwalono ustawę *O rozwoju systemu oświaty i wychowania* (15 lipca 1961), w której podkreślano zasadę świeckości szkoły, a tym samym religię przenoszono na teren prywatny, np. kościołów. Choć ustawa wprost nie zakazywała nauczania religii w szkole, to zdecydowała o tym praktyka podyktowana czynnikami politycznymi. W związku z tym zaczęto tworzyć punkty katechetyczne, w których nauka odbywała się w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, po uprzedniej zgodzie inspektoratu oświaty. Władze dokładały wszelkich starań, aby punktów tych powstawało jak najmniej, co zmuszało księży do prowadzenia katechezy głównie z ambony. Równocześnie Episkopat nie pozostał bierny i wystosował pismo do Sejmu RP, w którym zaznaczył, iż podjęte uchwały są niezgodne z *Porozumieniem* z 1950 roku, ale także naruszają *Konstytucję PRL*, w której stwierdzono zasadę rozdzielności Kościoła od państwa, a co za tym idzie niezależności Kościoła w kwestiach liturgicznych i katechetycznych [Bober 2012]. Załagodzenie polityki kościelnej nastąpiło dopiero w latach 80 XX wieku wraz z wydaniem zarządzenia Ministra Oświaty i Wychowania, w którym uznał on, że sprawa katechezy jest to wewnętrzna kwestia kościołów oraz związków wyznaniowych, co potwierdziło dotychczasowe praktyki stosowane przez kościół katolicki. Zobowiązano również dyrektorów do uzgodnienia planów lekcji z parafialnymi planami katechetycznymi. Wyrażono zgodę na prowadzenie katechezy w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich, a rok później, także w sanatoriach. Zajęcia z religii odbywały się w parafialnych salach katechetycznych aż do przemian ustrojowych w 1989 roku [Czekalski 2010].

Funkcjonowanie katechezy w polskich szkołach po 1989 roku

Podstawą prawną do powrotu religii do szkół była Ustawa z dnia 17.05.1989 roku *o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* [Ustawa 1989], w której zaznaczono, iż państwo uznaje prawo Kościoła do nauczania religii, zgodnie z programem stworzonym przez władze kościelne. Nauczanie religii powinno odbywać się w punktach katechetycznych organizowanych przy kościołach lub w pomieszczeniach, które zostały

udostępnione w tym celu przez osobę do tego uprawnioną. Odnosząc się do tej *Ustawy*, Minister Edukacji Narodowej wydał dwie *Instrukcje* umożliwiające powrót katechezy do sal szkolnych. Pierwszą z *Instrukcji* wydano 3 sierpnia 1990 roku. Dzięki tej *Instrukcji* religię wprowadzono do szkół publicznych, jako przedmiot dobrowolny. Kolejna *Instrukcja* dotycząca nauczania religii przez niekatolickie kościoły i związki wyznaniowe została wydana 24 sierpnia 1990 roku. Dzięki temu, że oba akty prawne odwoływały się do *Ustawy* z dnia 17.05.1989 roku, Minister Edukacji Narodowej uznał siebie, jako osobę odpowiedzialną za udostępnienie sal będących pod jego jurysdykcją, kościołowi.

Działania Ministra Edukacji Narodowej budziły zastrzeżenia różnych kręgów społecznych, w wyniku czego Rzecznik Praw Obywatelskich obie *Instrukcje* wydane przez MEN zaskarżył do Trybunału Konstytucyjnego jako niezgodne z *Ustawą* z dnia 15.07.1961 roku oraz *Ustawą* z dnia 17.05.1989 roku. Podstawowy zarzut RPO dotyczył tego, iż szkoły w świetle *Ustawy* z 1961 roku były placówkami świeckimi, a co za tym idzie, charakter nauczania i wychowania w tych szkołach również powinien pozostać świecki. Udostępnienie pomieszczeń szkolnych na cele katechetyczne stoi w opozycji do świeckości szkół państwowych. Pozostałe argumenty RPO miały charakter uzupełniający i dotyczyły tego, że *Instrukcje* naruszają konstytucyjne prawo obywateli, do nieujawniania swojej wiary oraz wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi (według *Instrukcji* osoby chcące wziąć udział w katechezie powinny złożyć oświadczenie woli). Ponadto obie *Instrukcje* nie biorą pod uwagę religii niechrześcijańskich, co pozbawia je możliwości, jakie niosą obie *Instrukcje* [Mezglewski 2000]. Do zarzutów postawionych przez Rzecznika Praw Obywatelskich ustosunkowali się: Minister Edukacji Narodowej oraz Prokurator Generalny. Minister Edukacji Narodowej zaznaczył, że szkoła świecka powinna być otwarta na wszystkie, nieszkodliwie społecznie, poglądy. Zwrócił również uwagę na dobrowolność korzystania z lekcji religii oraz fakt, że szkoła sprawuje jedynie nadzór nad katechezą, nie ingeruje zaś w treści nauczania oraz program. Religia odbywa się jedynie na terenie szkoły, nie odbierając jej świeckości. Stanowisko Prokuratora Generalnego było zbliżone do uzasadnienia Ministra Edukacji Narodowej. Uważał on, że katecheza w budynkach szkolnych nie narusza świeckości szkoły. Ponadto zdaniem Prokuratora *Instrukcje* MEN nie dotyczą tylko religii chrześcijańskiej, ale wszystkich wyznań. Wyraził jednak wątpliwość odnośnie deklarowania woli uczestnictwa w lekcjach religii, która stoi w sprzeczności do zasady milczenia w sprawie swojej wiary oraz nadzoru pedagogicznego nad katechezą, która stoi w sprzeczności, co do świeckości całokształtu wychowania i nauczania w szkole. Rzecznik Praw Obywatelskich w publicznych wystąpieniach deklarowała, że nie sprzeciwia się wprowadzeniu religii do szkół a jedynie sposobowi, w jaki zostało to dokonane, jednak z uzasadnień wniosków wynika zupełnie co innego. RPO uważała, że wprowadzenie katechezy na teren szkoły stoi w opozycji do neutralności religijnej państwa i jest sprzeczne idei państwa demokratycznego w liberalnym wydaniu [Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego 1991]. Trybunał Konstytucyjny oddalił wniosek RPO dnia 30 stycznia 1991 roku uzasadniając go następująco: *w tym zakresie obydwa przepisy nie mogą stanowić przesłanki dla wniosku, iż na terenie szkół państwowych nie mogą odbywać się lekcje religii prowadzone*

przez przedstawicieli poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych. Skoro bowiem dobrowolne nauczanie religii, jako wewnętrzna sprawa kościołów, prowadzona jest według programów przez te kościoły ustalonych i przez katechetów delegowanych przez władze kościelne, a państwowe programy nie są nasycone treściami religijnymi, to nie można mówić o naruszaniu zasady świeckości szkoły, czy świeckości i neutralności Państwa. Co więcej - to właśnie owa świeckość i neutralność nie tylko nie może być podstawą do wprowadzenia obowiązku nauczania religii w szkołach państwowych, ale także nie może oznaczać zakazu takiego nauczania, jeśli życzą sobie tego zainteresowani obywatele [Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego 1991: 31].

Wkrótce po zamieszczeniu związanym z *Instrukcjami MEN*, w 1991 roku wprowadzono w życie *Ustawę o systemie oświaty* z dnia 07 września 1991 roku. W ustawie tej określono, iż publiczne przedszkola, szkoły podstawowe oraz gimnazja powinny organizować lekcje religii na życzenie rodziców, zaś szkoły ponadgimnazjalne na życzenie rodziców lub pełnoletnich uczniów. Jest to związane z tym, iż jednym z zadań szkoły określonych w *Ustawie* jest podtrzymywanie tożsamości religijnej uczniów [Ustawa 1991]. W odniesieniu do artykułu 12 ustępu 2. *Ustawy o systemie oświaty*, 14 kwietnia 1992 roku wyszło *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*. Jest to *Rozporządzenie*, którego artykuły są wciąż obowiązujące (ze zmianami wprowadzonymi w *Rozporządzeniu* z 2014 roku). Zgodnie z tym *Rozporządzeniem*, aby uczestniczyć w lekcji religii należy złożyć oświadczenie, które nie musi być ponawiane w kolejnych latach. Zaznaczono, iż uczestniczenie lub nieuczestniczenie w katechezie nie może być powodem dyskryminacji uczniów. Szkoła powinna organizować lekcje religii w następujący sposób:

- (1) dla nie mniej niż siedmiu uczniów danej klasy, lekcje powinny być organizowane w grupie klasowej;
- (2) dla mniejszej liczby uczniów niż siedmiu w danej klasie, lekcje powinny być organizowane w grupie międzyklasowej;
- (3) dla mniejszej liczby uczniów niż siedmiu w danej szkole, lekcje powinny być organizowane w grupie międzyszkolnej lub punkcie katechetycznym, po uzgodnieniu tego z rodzicami i odpowiednim kościołem lub związkiem wyznaniowym.

Programy nauczania religii oraz podręczniki do katechezy powinny być zatwierdzone przez właściwe władze zwierzchnie kościoła lub związku wyznaniowego i przedstawione do wiadomości Ministrowi Edukacji Narodowej, tym samym został uchylony wymóg zatwierdzania podręczników do religii znajdujący się w *Ustawie o systemie oświaty* (art. 22 ust. 2). Szkoła może zatrudnić nauczyciela religii na podstawie imiennego skierowania do danej szkoły, wydanego, w przypadku Kościoła Katolickiego, przez biskupa diecezjalnego. W związku z tym zwolnienie katechety z pełnienia obowiązku pracy może nastąpić tylko poprzez cofnięcie przez biskupa nadanego skierowania.

Nauczycieli religii szkoły powinny zatrudniać zgodnie z *Kartą Nauczyciela*, mają oni prawo do uczestniczenia w radach pedagogicznych, obowiązek prowadzenia dzienników szkolnych, ale nie przysługuje im przyjmowanie obowiązków wychowawcy klasy. Katecheci mogą organizować spotkania z rodzicami uczniów w terminach innych niż spotkania ogólne. Mogą także prowadzić na terenie szkoły organizacje społeczno-religijne, za których prowadzenie nie przysługuje im wynagrodzenie. Nauka religii odbywa się w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, a ocena z religii umieszczana jest na świadectwie bezpośrednio pod oceną z zachowania, przy czym nie należy wskazywać na jakie lekcje religii uczeń uczęszczał (religia katolicka, prawosławna, etyka czy inna). Ocena z religii nie ma wpływu na promowanie ucznia do kolejnej klasy. Katecheci mogą być wizytowani przez wskazane przez biskupa diecezjalnego osoby, zaś w kwestiach metodycznych nadzór nad lekcjami religii sprawują dyrektorzy placówek. Na zakończenie zaznaczono, iż w klasach szkolnych może być umieszczony krzyż a odmawianie modlitwy w szkole powinno być *wyrazem wspólnego dążenia uczniów oraz taktu i delikatności ze strony nauczycieli i wychowawców* [*Rozporządzenie 1992: 592*]. Dnia 25 sierpnia 1993 roku weszło w życie *Rozporządzenie Ministra Oświaty zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, w którym nieznacznie zmieniono brzmienie artykułu 3, 5 i 9 rozporządzenia z 1992 roku [*Rozporządzenie 1993*].

Kolejnym aktem prawnym regulującym stosunki między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską był *Konkordat* podpisany 28 lipca 1993 roku, który wszedł w życie 25 kwietnia 1998, po uchwaleniu *Konstytucji*. Kwestie związane z nauczaniem religii poruszono w artykule 12, powtarzając w dużej mierze zapisy, które znalazły się już w *Rozporządzeniu z 14.04.1992 roku*. Uznano prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci we wszystkich typach szkół, uwzględniając poza publicznymi szkołami podstawowymi i ponadpodstawowymi także przedszkola [*Konkordat 1993*]. Tym samym 30.06.1999 roku wydano *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, wprowadzając do każdego artykułu i ustępu zapis o edukacji religijnej w przedszkolu [*Rozporządzenie 1999*]. W *Konkordacie* podtrzymano zapis dotyczący opracowywania przez władze kościelne programów i podręczników do nauczania religii przez władze kościelną, a także sposobu zatrudniania i zwalniania katechetów [*Konkordat 1993*].

Aby postanowienia Konkordatu mogły wejść w życie konieczne było uchwalenie nowej konstytucji. *Konstytucja Rzeczypospolitej* została ogłoszona 02 kwietnia 1997 roku i już w preambule poczynione zostało odniesienie do Narodu Polskiego, a więc tych, którzy wierzą w Boga, ale także ludzi nie podzielających tej wiary. Kwestie związane z wiarą i religią zostały poruszone w artykule 25 i 53. W artykule 25 zagwarantowano równouprawnienie kościołom i związkom wyznaniowym w państwie, jednocześnie zapewniając o bezstronności władz publicznych w sprawie przekonań religijnych, zapewniając swobodę w ich wyrażaniu w życiu publicznym. W artykule 53

Konstytucji RP zapewniono wolność sumienia i religii, wyjaśniając iż wolność religii polega na wolności przyjmowania wyznania, uzewnętrzniania religii, jej praktykowania i nauczania. Rodzicom nadano prawo do zapewnienia dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnego z ich poglądami. Zagwarantowano także nauczanie religii w szkole dla kościołów i związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej, jednocześnie zastrzegając, że nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w określonych praktykach religijnych [*Konstytucja RP* 1997]. Zarówno artykuł 25 jak i 53 *Konstytucji* zapewnia o neutralnym, świeckim charakterze państwa polskiego. O rozdziale państwa od kościoła świadczy stwierdzenie o niezależności kościołów i związków wyznaniowych oraz ich autonomii. Pogląd ten jest wzmacniany przez inne sformułowania, które znalazły się w *Konstytucji*, świadczące o neutralności organów publicznych, równouprawnieniu wszystkich kościołów, niezależności funkcjonalnej instytucji kościelnych od instytucji państwowych [Piechowicz].

W kolejnych latach w kwestii nauczania religii niewiele się zmieniło. Od czasu transformacji ustrojowej lekcje religii odbywają się w salach przedszkolnych i szkolnych. W kolejnych rozporządzeniach dokonywano nieznacznych zmian. Najnowsze *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach* zostało uchwalone 14 kwietnia 2014 roku. Zaznaczono w nim, iż deklaracja uczestniczenia w lekcjach religii powinna być pisemnym oświadczeniem, składanym jednorazowo oraz określono zasady prowadzenia lekcji etyki dla uczniów, których rodzice wyrażają taką wolę [*Rozporządzenie* 2014].

Kompetencje nauczycieli religii

Kwalifikacje zawodowe nauczycieli religii zostały określone w trzech dokumentach: [*Porozumieniu pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 8 czerwca 1993 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii*](#); [*Porozumieniu pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 6 września 2000 r. w sprawie kwalifikacji wymaganych od nauczycieli religii*](#) oraz *Porozumieniu pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 31 maja 2016 r. w sprawie kwalifikacji wymaganych od nauczycieli religii*.

Zgodnie z zapisami zawartymi w *Porozumieniu* z 1993 roku, kwalifikacje zawodowe do nauczania religii posiadają: (1) księża, (2) osoby świeckie i zakonne, które ukończyły studia teologiczne z przygotowaniem katechetyczno-pedagogicznym, (3) alumni wyższych seminariów duchownych oraz (4) osoby świeckie i zakonne, które ukończyły studia bez przygotowania teologicznego, ale przygotowanie to uzupełniają lub ukończyły Kolegium Teologiczne. Przygotowanie katechetyczno-pedagogiczne to zbiór wiedzy i umiejętności z zakresu pedagogiki, katechetyki, dydaktyki i psychologii, które zostały nabyte w powiązaniu z teologią w wymiarze nie mniejszym niż 270 godzin. To także odbycie praktyk pedagogicznych w wymiarze nie mniejszym niż 150 godzin. O tym, iż dana osoba

posiada przygotowanie katechetyczno-pedagogiczne świadczy dyplom wyższego seminarium duchownego, kolegium teologicznego, dyplom szkoły wyższej lub świadectwo ukończenia kursu [*Porozumienie* 1993].

W *Porozumieniu* z 2000 roku uzupełniono, iż w szkołach ponadgimnazjalnych, średnich zawodowych i ogólnokształcących mogą nauczać osoby wymienione w artykule 1. *Porozumienia* z 1993, przy czym osoby świeckie i zakonne, aby nauczać powinny ukończyć wyższe studia magisterskie bez przygotowania teologicznego. Przygotowanie teologiczne powinno być uzupełnione w formie katechetyczno-teologicznych studiów podyplomowych lub kolegium teologicznego. W artykule 2. *Porozumienia* oprócz kwalifikacji wymaganych do nauczania w przedszkolach i szkołach podstawowych dodano również szkoły zasadnicze, szkoły zawodowe i gimnazja [*Porozumienie* 2000].

W *Porozumieniu* z 2016 roku do nauczania w liceach ogólnokształcących i technikach (artykuł 2.) uprawniona jest: (1) osoba, która ukończyła studia magisterskie na kierunku teologia; (2) ksiądz, który ukończył wyższe diecezjalne lub zakonne seminarium duchowne oraz posiada przygotowanie pedagogiczne. Do nauczania religii w gimnazjach i zasadniczych szkołach zawodowych (artykuł 3.) uprawniona jest: (1) osoba posiadająca kwalifikacje z artykułu 2.; (2) osoba, która ukończyła wyższe studia magisterskie na innym kierunku niż teologia, ale posiada przygotowanie pedagogiczne do nauczania religii zdobyte w trakcie teologiczno-katechetycznych studiów podyplomowych; (3) osoba, która jest alumnem wyższego seminarium duchownego po ukończeniu piątego roku studiów. Do nauczania religii w szkołach podstawowych (artykuł 4.) jest uprawniona osoba, która posiada kwalifikacje wymienione w artykule 2. i 3., ale także: (1) osoba, która ukończyła studia pierwszego stopnia na kierunku teologia i posiada przygotowanie pedagogiczne; (2) osoba, która ukończyła kolegium teologiczne i posiada przygotowanie pedagogiczne; (3) osoba, która jest alumnem wyższego seminarium duchownego po ukończeniu czwartego roku studiów lub studentem wyższych studiów teologicznych, również po ukończeniu czwartego roku studiów. Do nauczania religii w przedszkolu (artykuł 5.) uprawniona jest osoba, która spełnia wymogi przedstawione w artykule 2., 3. i 4., a także: (1) osoba, która ukończyła studia wyższe na kierunku pedagogika religijna lub katechetyka; (2) osoba, która posiada dyplom ukończenia studiów wyższych na kierunku pedagogika przedszkolna lub wczesnoszkolna świadectwo ukończenia podyplomowych studiów katechezy przedszkolnej. Aby nauczać w przedszkolach i szkołach specjalnych należy posiadać kwalifikacje uwzględnione w artykule 2., 3., 4. i 5. niniejszego *Porozumienia* a ponadto: (1) ukończyć studia wyższe na kierunku pedagogika specjalna; (2) ukończyć zakład kształcenia nauczycieli o specjalności odpowiedniej do niepełnosprawności uczniów; (3) ukończyć studia podyplomowe lub kurs kwalifikacyjny z pedagogiki specjalnej [*Porozumienie* 2016].

Podsumowanie

Polska jest krajem dość jednolitym wyznaniowo, w którym zdecydowana większość mieszkańców należy do Kościoła Katolickiego. Stały wzrost liczby parafii oraz spadek liczby wiernych od transformacji ustrojowej, wpłynął na liczbę osób w parafii i przypadających na jednego księdza. W 1991 roku liczba parafii wynosiła 4031 zaś dwadzieścia lat później już 3282. Z własną parafią najsilniej związane są osoby zamieszkujące wieś – 78,6% respondentów wyraziło opinię iż byli „bardzo silnie” lub „raczej” związani z parafią, najslabiej zaś osoby zamieszkujące miasta powyżej 500 tysięcy mieszkańców – 51,7% respondentów wyraziło opinię, że byli „raczej nie” lub „zupełnie nie” związani z parafią. Stopień przywiązania do parafii spadał wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia respondentów – 74,7% osób z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym uważało się za osoby związane z parafią, podczas gdy wśród osób z wykształceniem magisterskim i wyższym, związek z parafią deklarowała niewiele ponad połowa respondentów (50,3%) [*Życie Religijne w Polsce 2015*]. W związku z wprowadzeniem religii do przedszkoli i szkół wiara Polaków powinna się pogłębiać. Równie ważny wydaje się w tym kontekście także wzrost liczby przedszkoli i szkół katolickich. W latach 2011/2012 było ich ogółem 540, z czego najwięcej, bo 190 placówek gimnazjalnych. Liczba uczniów w placówkach katolickich nieznacznie rośnie, mimo spadku ogólnej liczby uczniów (patrz tabela 1.)

Tabela 1. Liczba uczniów w placówkach katolickich w tys.

Rodzaj szkoły	2010/2011	2011/2012
Ogółem	57,0	58,0
Szkoły podstawowe	19,1	20,2
Gimnazja	21,5	22,1
Licea ogólnokształcące	14,2	13,7
Szkoły kształcące w zawodzie	1,2	1,2
Szkoły dla dzieci i młodzieży w problemami wychowawczymi oraz rozwojowymi	0,9	0,8

Źródło: Jaroń J., 2014: *Szkolnictwo katolickie i nauka religii*. [w:] GUS, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2014: *Kościół Katolicki w Polsce w latach 1991-2011*. Warszawa.

Odsetek uczniów uczęszczających na katechezę w całej Polsce wynosi ponad 90%. Największy jest on w szkołach podstawowych, zaś najmniejszy w technikach i szkołach zawodowych. Dane przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Procent uczniów uczęszczających na lekcje religii w 2009 roku

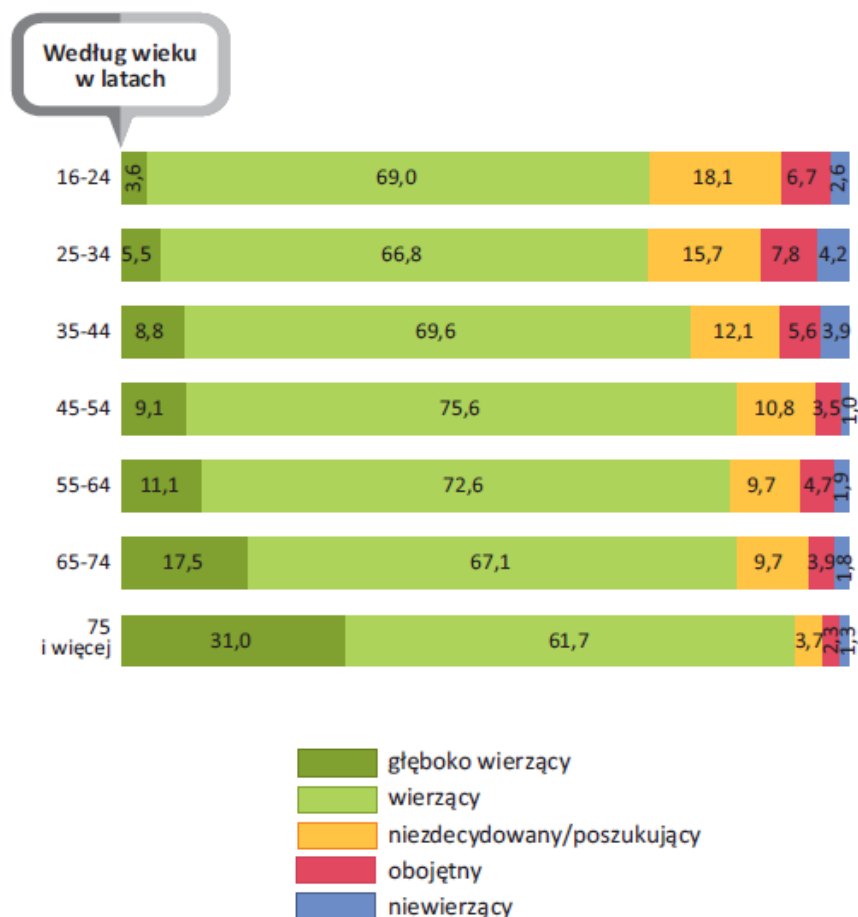
Rodzaj placówki edukacyjnej	% uczniów
Przedszkola	94,8

Szkoły podstawowe	98,1
Gimnazja	97,2
Szkoły ogólnokształcące	93,3
Technika i szkoły zawodowe	92,7

Źródło: Jaroń J., 2014: *Szkolnictwo katolickie i nauka religii*. [w:] GUS, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2014: *Kościół Katolicki w Polsce w latach 1991-2011*. Warszawa.

W związku z dużą liczbą osób uczęszczających na katechezę oraz pobierających naukę w szkołach katolickich alarmujące są dane, z których wynika, iż liczba osób głęboko wierzących spada wraz z wiekiem i najmniejsza jest wśród osób między 16-24 rokiem życia (3,6%), szczególnie iż jest są to roczniki, które miały możliwość pobierania wychowania religijnego w placówkach oświatowych (patrz wykres 1.) [*Życie religijne Polaków 2015*].

Wykres 1. Która z wymienionych odpowiedzi najbardziej oddaje Pana/i stosunek do wiary religijnej?

Źródło: Departament Badań Społecznych i Warunków Życia GUS, 2015: *Życie Religijne Polaków*. Urząd Statystyczny w Łodzi.

W społeczeństwie polskim funkcjonowanie religii w przestrzeni szkolnej budzi wiele kontrowersji, choć sam fakt pozostania religii w szkole wydaje się być stabilny. Przeciwnicy tego rozwiązania uważają, że podczas lekcji religii uczniowie nie pogłębiają swojej wiedzy, nie uczą się

moralności. Profesor Magdalena Środa uważa, że to właśnie nieudolnie prowadzone lekcje religii wpływają na laicyzację Polaków i wskazuje na to, że studenci i ludzie dorośli po wielu latach uczenia się religii nie znają jej podstaw doktrynalnych. Leszek Jażdżewski uważa, że inwestycja państwa w katechezę jest niezwykle kosztowna, a państwo opłacając lekcje religii, nie dostaje nic w zamian. Kolejnym argumentem redaktora „Liberte!” jest fakt, że dzieci, które nie biorą udziału w katechezie są dyskryminowane przez pozostałych. Na te argumenty, ksiądz Kazimierz Sowa odpowiada, iż do darmowej edukacji religijnej, każdy powinien mieć prawo. Przyznaje, że co prawda Kościół ustala program nauczania, ale państwo ma wpływ na jego jakość. Uważa również, iż religia jest inwestycją, dzięki której młody człowiek może lepiej zrozumieć świat, historię i sztukę [Czy religia w szkole jest potrzebna 2015]. Według komunikatu z badań CBOS *Religia i kościół w przestrzeni publicznej* [Grabowska 2013] wynika, iż postawy wobec religii i obecności kościoła w przestrzeni publicznej w ciągu ostatnich osiemnastu lat pozostają stabilne. Ankietowani nie mieli nic przeciwko występowaniu symboli religijnych w przestrzeni publicznej, m. in. w szkołach. Zdecydowana większość ankietowanych aprobuje lekcje religii w szkołach (82%), tylko 15% ankietowanych była im przeciwna, zaś 3% nie miało zdania. W badaniach CBOS dotyczących akceptacji dla lekcji religii w szkole można zauważyć rosnące poparcie społeczeństwa. W 1995 roku wynosiło ono 79%, zaś 2013 – 82%. Największą akceptację społeczną dla katechezy w szkołach ankietowani wyrażali w latach 2005 i 2009 (patrz tabela 3.). Od 2009 roku poparcie dla religii w szkołach stopniowo maleje.

Tabela 3. Poparcie dla lekcji religii w szkole (%).

Wiele się w Polsce dyskutuje na temat miejsca religii w życiu publicznym. Proszę powiedzieć, czy rażą Pana(ią) czy też nie rażą, następujące sytuacje:	Odpowiedzi „nie rażą” wg terminów badań							
	1995	1997	2001	2005	2007	2009	2010	2013
	IS UW	PGSW	IS UW	PGSW	PGSW	CBOS	CBOS	CBOS
- lekcje religii w szkołach	79	84	88	90	84	90	84	82

Źródło: Grabowska M., 2013: Komunikatu z badań CBOS: *Religia i kościół w przestrzeni publicznej* BS/170/2013. Fundacja CBOS, Warszawa

Ze względu na to, iż odpowiedź „razi” – „nie razi” jest dość neutralna i nie wskazuje na skłonności respondentów, warto przeanalizować również pytania, w których respondenci musieli zadeklarować swoje preferencje. Według 62% ankietowanych w salach szkolnych powinny wisieć krzyże (według 20% nie powinny). Także większość ankietowanych (60%) uznaje, że krzyże w salach szkolnych nie są naruszeniem wolności osób niewierzących. W kontekście lekcji religii w szkole, mimo iż większości społeczeństwa funkcjonowanie katechezy w przestrzeni szkoły „nie razi”, to w 2008 roku tylko 65% ankietowanych uważało, że religia powinna być nauczana w szkołach publicznych (odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”). Równocześnie większość badanych (od 55% do 65%), mimo deklarowanego poparcia dla katechezy w szkołach, była przeciwna wystawianiu ocen z lekcji

religii oraz wliczaniu ich do średniej ocen – co obecnie jest możliwe (wprawdzie przy obliczaniu średniej ocen bierze się pod uwagę przedmioty obowiązkowe, jednak Wewnętrzne Systemy Oceniania mogą również uwzględniać przedmioty nadobowiązkowe, takie jak religia)[Grabowska 2013]. Reasumując religia w szkołach jest przedmiotem ożywionych dyskusji i ma zarówno wielu zwolenników, jak i przeciwników. Część z nich przeciwstawia się jedynie sposobowi, w jaki religia została wprowadzona do szkół, pozostali powołują się na względy ekonomiczne państwa lub też dyskryminację osób niewierzących. Dyskusji nie podlega jednak fakt, iż religia jest przedmiotem nieobowiązkowym, w związku z tym każdy może samodzielnie rozważyć, w co wierzy, czy chce uczęszczać na lekcje religii i które prezentowane poglądy są mu bliższe.

Literatura

- Bober S., 2012, *Walka o utrzymanie nauczania religii w szkołach w okresie polski ludowej*, [w] Studia Łęckie, 14, 189-200.
- Czekalski R. 2010, *Rys historyczny lekcji religii katolickiej w Polsce*, [w] Studia Katechetyczne, 7, 99-125.
- Czy religia w szkole jest potrzebna*, 2015, <http://www.newsweek.pl/polska/tomasz-lis-na-zywo-czy-religia-w-szkole-jest-potrzebna-artykuly,360140,1.html>.
- Główny Urząd Statystyczny, 2015, *Życie religijne w Polsce. Na podstawie badania spójności społecznej 2015*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/zycie-religijne-w-polsce,3,1.html>.
- Grabowska M., 2013, *Komunikat z badań CBOS: Religia i kościół w przestrzeni publicznej*, BS/170/2013., Fundacja CBOS, Warszawa.
- Jaroń J., 2014, *Szkolnictwo katolickie i nauka religii*. [w:] GUS, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2014, *Kościół Katolicki w Polsce w latach 1991-2011*. Warszawa.
- Jaworska K., 2013, *Zakaz zatrudniania zakonników jako katechetów szkolnych*, [w] *Perspectiva*, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne, 2(23), Legnica, 237-242.
- Konkordat*, 1925, Dz. U. Poz. 501, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19250720501>.
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, 1993, Dz.U. 1998, Nr 51, Poz. 318, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19980510318>.
- Konstytucja Marcowa*, 1921, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19210440267>.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r.*, 1997, Dz.U. 1997, Nr 78, Poz. 483, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>.
- Mezglewski A., 2000, *Usunięcie i przywrócenie nauczania religii do szkół*, [w] *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. W. Janigi, A. Mezglewskiego, Krosno – Sandomierz, 98-108.
- Okólnik Ministra Oświaty*, 1945, Dz. U. Mośw. 1945, Nr 4, Poz. 189, Nr 50, [http://www.bpsiedlce.pl/upload/File/Dzienniki/Dzienniki%20Urzedowe%20Ministerstwa%20Oswiaty%201945%20\(1-8\)/Dziennik%20Urzedowy%20Mnistra%20Oswiaty%20Nr%204%20z%2012%20paздziernika%201945%20Poz%20106-194.pdf](http://www.bpsiedlce.pl/upload/File/Dzienniki/Dzienniki%20Urzedowe%20Ministerstwa%20Oswiaty%201945%20(1-8)/Dziennik%20Urzedowy%20Mnistra%20Oswiaty%20Nr%204%20z%2012%20paздziernika%201945%20Poz%20106-194.pdf)
- Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dn. 30.01.1991 r.* K 11/90, http://otk.trybunal.gov.pl/orzeczenia/teksty/otkpdf/1991/K_11_90.pdf
- Piechowicz J., bd, *Konkordat a Konstytucja RP*, <http://www.wspia.eu/file/20284/81-PIECHOWICZ+JOANNA.pdf>
- Porozumienie pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 8 czerwca 1993 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii*, 1993, <http://www.diecezja.opole.pl/index.php/component/content/article/228-katechetyczne/1230-przepisy-prawne?tmpl=component&type=raw>.
- Porozumienie pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 6 września 2000 r. w sprawie kwalifikacji wymaganych od nauczycieli religii*, 2000, <http://www.diecezja.opole.pl/index.php/component/content/article/228-katechetyczne/1230-przepisy-prawne?tmpl=component&type=raw>.
- Porozumienie pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej z dnia 31 maja 2016 r. w sprawie kwalifikacji wymaganych od nauczycieli religii*, 2016, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2016/05/60531113700-1.pdf>.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, 1992, Dz.U. 1992, Nr 36, Poz. 155, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?i.d=WDU19920360155>.
- Rozporządzenie Ministra Oświaty zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, 1993, Dz. U. 1993, Nr 83, Poz. 390., <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19930830390>.

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*, 1999, Dz.U. 1999, nr 67, Poz. 753, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19990670753>.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, 2014, Dz. U. 2014 Poz 478, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000478>.
- Rzepecki A., 2011, *Problematyka wygaśnięcia konkordatu zawartego między Rzeczypospolitą Polską a Stolicą Apostolską w dniu 10 lutego 1925 roku*, [w] *Wrocławskie Studia Erazmiańskie*, 5, Wrocław, 285-304.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, 1989, Dz. U. 1989, Nr 29, Poz. 154 <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890290154>
- Ustawa o systemie oświaty*, 1991, Dz.U. 1991, Nr 95, Poz. 425, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910950425>.